

JOAN SAFONT

Madrid ha desconnectat

A l'hora de començar a escriure aquest article, he recuperat el que vaig publicar fa sis al diari *Ara* titulat «La desconexió cultural». Com tantes peces d'opinió que segueixen l'ensenyança de Xènius, partia de l'anècdota per arribar a la categoria. En aquest cas, l'excusa era que m'havia arribat a mans una entrevista al poeta Pere Gimferrer apareguda a l'inefable diari digital *El Español*, fundat i dirigit per Pedro J. Ramírez, amb una rotunda errada que em va fer saltar.

Sota un epígraf que prometia, «Hablando sobre España», Gimferrer evocava una escena commovedora de l'exili del poeta Juan Ramón Jiménez. Des de Santiago de Cuba, l'autor de *Platero y yo* escolta per ràdio una cançó pietosa de Verdaguer que el fa plorar i afirmar: «Que yo tenga que estar en esta cárcel que es estar fuera de España». I Gimferrer reblava: «España para él, por tanto, era o podía ser una canción en catalán de Verdaguer». La profunda ignorància del periodista encarregat de la secció, el valencià acastellanat Mariano Gasparet —*cursus honorum* seguit a l'*ABC*, *El Mundo* i *El Español*, abans d'acabar avui dia com a alt càrrec del Ministeri de Transports, on va entrar com a assessor de l'exministre José Luis Ábalos—, convertia el gran escriptor català Jacint Verdaguer, el popularment mossèn Cinto, en un «Joaquín» Verdaguer que més aviat sona a cantant de boleros de l'Havana d'abans de la Revolució. Aquesta malaptesa imperdonable, senyal d'una incultura inexcusable, ens feia preguntar-nos si com havia fet amb el poeta català s'hauria permès d'escriure «Manuel» de Cervantes o

Joan Safont Plumed (Mataró, 1984) és periodista i escriptor. Exerceix el periodisme cultural en diversos mitjans i, darrerament, a Vilaweb. El seu darrer llibre és *Sabotatge contra Franco. Episodis d'oposició dels que havien guanyat la guerra* (2017)

«Francisco» García Lorca. Però és que a més, l'errada desvirtuava completament el missatge d'algú que les sap totes com Gimferrer, que quan vinculava l'enyorança del Nobel a la poesia de Verdaguer, era conscient que amb la lira vigatana s'havia compostat *L'Atlàntida*.

Perquè, no oblidéssim, la monumental Atlàntida és l'epopeia més important del món hispànic, juntament amb *Os Lusíadas* del portuguès Camões, en què el sacerdot poeta de Folgueroles narra amb tots els recursos de la seva deu poètica el pas d'Hèrcles per Ibèria i la història de l'enfonsament de l'Atlàntida, i prefigura la descoberta d'Amèrica a través de Colom, que escolta totes aquestes històries de boca d'un ermità després d'un naufragi a les costes espanyoles, i de fet, Verdaguer havia titulat inicialment l'obra *L'Espanya naixent*. Reconegut pels seus coetanis castellans, anys després un dels representants del nacionalisme musical espanyol més conspicu, el gadità Manuel de Falla y Matheu, amb orígens familiars catalans i deixeble de Felip Pedrell, va prendre *L'Atlàntida* com a projecte personal. L'èpica verdagueriana el va obsessionar des de jovenet i hi va treballar fins que la seva mort a l'exili argentí, la va deixar inacabada. No debades, fins i tot els lletraferits franquistes eren ben conscients que Verdaguer era una peça de la qual calia apropiarse i assimilar, i el van fer protagonista d'un històric bitllet de cinc-centes pessetes, emès l'any 1971 per la Real Fábrica de Moneda y Timbre amb l'efígie del capellà poeta a l'anvers i la del Canigó des del poble de Vernet —administrativament a la República Francesa— al revers.

Ja em perdonarà el lector l'excurs, perquè tot plegat era només l'excusa, òbviament, per posar sobre la taula la sensació que d'unes dècades ençà, la desconexió de la cultura castellana —assimilada a la cultura espanyola— respecte les cultures no castellanes de la península era un fet que podríem exemplificar amb mil i una anècdotes. Passats sis anys, en ple 2022, el memorial de gregues seria llarguíssim.

Tancades la Transició, el *desencanto* i l'etapa de normalització de la cultura espanyola després del franquisme, en els feliços anys vuitanta i noranta del joan-carlisme-felipisme —per González, òbviament—, la Movida madrilenya i els Jocs Olímpics de Barcelona, el procés independentista català ha servit per acabar de certificar la profunda llunyania amb què bona part de la intel·lectualitat espanyola observa allò que provingui de la cultura catalana. Mancats d'un coneixement dels clàssics —de Ramon Llull a Gabriel Ferrater—, però també de les darreres novetats, s'ha estès una consideració de la llengua i la cultura catalanes com quelcom secundari i subordinat a la llengua i la cultura castellanes. Així, s'ha atorgat l'exclusivitat de la representació literària i intel·lectual als escriptors catalans

d'expressió castellana, esdevenint molts d'ells els principals altaveus de l'opinió anticatalanista amb una visió d'Espanya homogènia i monolingüe, sovint vinculada a les opcions més retrògrades, reaccionàries i antediluvianes de la política espanyola. La llista és llarga: Félix de Azúa, Arcadi Espada, Albert Boadella o un Javier Cercas que, amb totes les condicions per ser pont entre llengües, cultures i literatures i ha preferit ser capità d'artilleria al servei de Sa Majestat. Com deia en l'article de 2016 suara esmentat, no sé si va ser abans l'ou o la gallina, però la desconexió cultural espanyola respecte a Catalunya, vista i sentida com un menyspreu, ha afegit motius al procés de desconexió política de Catalunya respecte d'Espanya.

Aquesta desconexió cultural, no deixa de ser, si hi pensem un xic, la translació al món literari de la gran intuïció premonitòria maragalliana: «El Madrid se va», publicat el 2001 al diari *El País*, amb què l'excalde de Barcelona i futur president de la Generalitat alertava del procés de centralització i uniformització cap a la constitució d'un gran Madrid, capital política, econòmica i cultural d'una Espanya monolingüe i, per dir-ho amb la definició de Guillermo de Torre, «meridiano intel·lectual de Hispanoamérica». El mateix Maragall, dos anys després, ja alertava que Madrid se n'havia anat:

El magnífico paisaje pintado por la Constitución, una España plural, con idiomas, pueblos y nacionalidades unidas en un proyecto común, se iba como destiñendo para permitir la aparición de la auténtica, inmarcesible e incombustible pintura de fondo, la de la España radial, díscola, difícil y necesitada de una mano firme en el centro para dominar sus demonios; si bien ahora una mano tan económica como política, tan «liberal» como antes dictatorial, tan obvia e inocente de todo pecado como nunca antes lo había sido. Ya ni se necesitaba repetir la frase del XVIII, en aquella pragmática sanción que procuraba la desaparición del catalán «sin que se notara el empeño»: las cosas irían en este sentido, en efecto, casi sin percibirse.

Han passat gairebé vint anys i som allà mateix.

Potser per això, enyorant el temps passat, hem de tornar a evocar el coneixement més o menys complet o parcial que tenien els vells pròcers com Marcelino Menéndez y Pelayo o Miguel de Unamuno de la cultura catalana del seu temps a través dels seus amics Antoni Rubió i Lluch o Joan Maragall, amb clamorós contrast amb el poc interès que, en general, han tingut els seus homòlegs del nou segle. Tampoc sembla destacar-se un fill del Burgo de Osma com Dionisio Ridruejo,

capaç de connectar poetes d'ambdues llengües i cultures. Però tampoc ens féssim més il·lusions de les justes. L'assagista i polemista Joan Fuster, a qui enguany recordem, ja va traçar els límits de la intel·lectualitat castellana al memorable *Contra Unamuno y los demás*, que no cal explicar en aquestes pàgines. El de Sueca segur que coneixia aquella bèl·lica comparació entre llengües que havia fet el magnífic rector de Salamanca en una conferència a Barcelona durant els dies de Solidaritat i el Primer Congrés de la Llengua Catalana, l'any 1906, on el castellà era un modern màuser i el català una antiquada espingarda. Eugeni d'Ors al glossari li va retreure aquell «símil ben curiós: junta en una categoria comú d'instruments elegibles les endimoniades eines de donar mort amb les tres voltes santes eines de donar vida. (En principi era el Verb...)».

Com dèiem, però, hi va haver moments on va semblar possible la concòrdia entre les cultures peninsulars. Durant el final de la dictadura de Primo de Rivera, quan els intel·lectuals castellans van adreçar una carta al president del Directori en defensa de la llengua catalana, encapçalats per Pedro Sainz Rodríguez —futur ministre d'Educació de Franco responsable d'assentar les bases de l'ensenyament en la fase més totalitària del règim destruint tots els avenços de la República. Aquell gest de suport a la cultura perseguida amb sanya per l'antic capità general de Catalunya va ser celebrat amb una jornada de confraternització a Barcelona que va posar les bases de la República que arribaria després de l'ensulsiada electoral de la decrepita monarquia alfonsina. Quan Azorín —alacantí, que segons Josep Pla escrivia amb un fons de català— va defensar donar satisfacció a les demandes de Catalunya «en su integridad» o el doctor Gregorio Marañon proclamava que la resolució de la qüestió catalana no era cosa de tècnica, sinó d'amor.

També a les acaballes del franquisme semblava obrir-se una escletxa d'esperança. L'any 1967 s'havia fet pública una instància per reclamar l'ensenyament del català, impulsada l'Institut d'Estudis Catalans i que va rebre el suport d'acadèmies i facultats universitàries. Fins i tot el president de la Diputació de Barcelona va proposar muntar cursos de català a les viles on els seus ajuntaments ho demanessin. Els professors formats a redós de Joan Triadú a Òmnium serien els encarregats d'impartir-los. L'èxit va ser importantíssim. Moltes famílies castellanoparlants van apuntar els seus fills a les classes de català com a forma d'integració. Amb l'entrada de Josep Benet a la sala de màquines, la campanya «Català a l'Escola» va agafar més volada.

El 4 d'abril del 1970, coincidint amb la discussió de la Ley General de Educación, el procurador falangista Adolfo Muñoz Alonso havia assegurat que «mucho

cuidado con creer que la lengua es solo vehículo a través del cual los hombres se comunican, porque también a través de ella se filtra el alma y, a veces, los virus para el alma». Va ser llavors quan el sanedrí de la campanya va encarregar a Josep Andreu i Abelló —ell ho recordava en un article a El País l'any 1976— que aconseguís una personalitat destacada de la intel·lectualitat castellana oficial perquè aixequés la veu en favor del català. El poeta i dramaturg andalús José María Pemán, monàrquic i franquista, membre de la Real Academia i considerat l'escriptor oficial del règim, va ser l'elegit. Andreu i Abelló, banquer, fundador d'ERC, que havia viscut durat anys a l'exili, va contactar amb José María de Areilza, que va fer les gestions. El popular escriptor va publicar el 19 d'abril de 1970 a la influent tercera d'ABC un article on evocava l'error de la prohibició del català i la seva experiència personal viscuda a la Barcelona tot just ocupada. El català existia, es parlava i des de la Renaixença havia creat una literatura de la qual destacava els noms de Verdaguier, Maragall i Sagarra. Tot plegat, per a Pemán era tan senzill com «un vaso de agua clara». L'article és encara avui una de les defenses més sòlides de la llengua catalana provinent dels rengles de la cultura castellana:

Pienso que el primer problema del catalán como idioma es este de calificarlo como «problema». En este caso, como en otros muchos, el problema es el modo de manipular una cosa que en sí misma no lo es. El catalán, en sí, no es un problema: es una evidencia. Lo que ocurre es que las evidencias cobran fisonomía contorsionada de problemas cuando son manejados por políticos, ¡que eso sí que son problema! Ahora el tema echa chispas, porque en las Cortes, con ocasión de discutirse la ley de enseñanza se ha dicho que se tuviera cuidado con el catalán que podía ser portador de virus políticos. Es otra vez la suspicacia renacida. Desde el día siguiente a la liberación de Cataluña se vio el camino que iban emprender algunos, reincidiendo en pasados errores. Estuve en Barcelona en los primeros días. Aparecieron calles y esquinas empapeladas de tiras o rótulos inoficiales con este texto: «¡no hables catalán, habla la lengua del imperio!». Se iniciaba esa fórmula que había que emplearse en muchas cosas: contestar a los hechos con vocabularios. A mí me invitaron poco después para ser mantenedor de los «Jochs Florals», que iban a reanudar la vieja tradición provenzal. La invitación iba acompañada de unas notas en las que se me adelantaba que no admitirían poemas escritos en catalán. También confidencialmente se me rogaba que no hiciera la exaltación de Juan Boscán, el primer poeta catalán que, a fines del siglo XV, escribió versos en castellano. Contesté excusándome, porque vi claramente que se organizaba un acto «separatista»: que de una raya o frontera tanto puede uno separarse de un lado como de otro; y por una ley de dinámica social el tirón hacia dentro es correlativo e inseparable del empujón hacia fuera.

L'acadèmic franquista assenyalava un fet ben evident com era el sentit íntim que tenia la llengua pels catalans. Un fet aquest, determinant per la manca d'arrelament d'un nítid i granític franquisme català, més enllà de l'oportunisme polític de les elits o l'inefable espanyolisme que avui perviu entre la bancada de Vox al Parlament:

Si se anuncia un proyecto de ley económico, mercantil, financiero, acuden a opinar, convocados o espontáneamente, las cámaras profesionales, las empresas, los sindicatos. Pero cuando lo que se plantea, como ahora, es el tema de la lengua catalana acuden con una ensordecedora espontaneidad los ateneos, los clubs de fútbol, los catedráticos, los teatros de aficionados, las parroquias, los grandes almacenes... Está bien claro: es la vida en su totalidad espiritual y física que se ha sentido convocada. Todas estas realidades vivas se sienten dolidas al ver que, como se propone cachear a los viajeros en las líneas de aviación, previendo la piratería aérea, se propongan algunos cachear al catalán por si lleva virus escondido. No se comprende que estamos ante hechos biológicos que se escapan de las manos. El día en que Menéndez Pelayo fue mantenedor de unos «Jochs Florals», pronunciando en catalán parte de su discurso; y en el que el poeta premiado con la la «englantina» de oro era Jacinto Verdaguer, que declamó parte de su «Atlántida»; desde ese día había un hecho irrevocable que la política no podía desconocer: porque no era de la familia de las leyes ni los decretos, sino de la familia de la biología y la física como la montaña de Monserrat, el Llobregat o el Mediterráneo.

Tot i la seva fidelitat monàrquica i franquista, o potser per això mateix, Pemán era més atrevit que alguns excelsos paladins de la concòrdia, sempre temorosos de dir una paraula més alta que una altra i sempre disposats a fer-se perdonar per la cultura dominant:

Todavía son muchos los que escriben preguntando si el catalán son lenguas o dialectos. Creen que ésta es una jerarquía administrativa que se dictamina desde fuera. Se es lengua cuando se tiene alojada con sus palabras una gran literatura. Nadie puede votar contra Curros Enríquez, Rosalía de Castro, Verdaguer, Maragall o Sagarra. Hay pueblos bilingües, eso es todo. Son muchos los catalanes que, aunque hablen perfectamente castellano, piensan en catalán. No vale dar distinto valor al hecho de pensar en una lengua, cuando hay dos, según el enfoque polémico del tema. En Puerto Rico cada día más, es hablado el inglés por personas que piensan en español. Le puede salir el tiro por la culata y herir la Hispanidad al que no valore en el pleito catalán lo que es ser la lengua del pensamiento.

[...]

Del mismo modo, el catalán no es un hecho que se «conlleve» o al que se resigna uno. Es un hecho, no pasivo, sino activo, que significa enriquecimiento y aumento para España. Transparente contenido y el cristalino continente, nada hay en este tema que sea resignación o componenda. Hablar o leer o aprender catalán es un hecho simplicísimo. Se trata de beber un vaso de agua clara.

Era en aquelles mateixes dates que l'escriptor gallec Camilo José Cela escrivia amb estranya clarividència, l'any 1974 al pròleg del *Diccionario Vox castellà-català / català-castellà*: «Entiendo pecaminoso y hasta suicida el divorcio existente entre las culturas y las literaturas expresadas en castellano y en catalán», reblat amb una sentència que ha fet fortuna: «Desde que España es España [...] siempre fue más peligroso el separatismo de Burgos o de Valladolid que el periférico o, dicho de otra manera: siempre fueron más nocivos y numerosos los separadores que los separatistas».

Lluny de les paraules sorprenentment sensates de l'autor de la lletra fallida a la Marcha Real i del Nobel que va arribar a la senectut amb un *retour d'âge* que el va convertir en una caricatura de sí mateix, els anys del procés han estat en alguns àmbits, un concurs de separadors, una tómbola on les grans plomes d'allò que el professor Ignacio Sánchez Cuenca —una veu sensata sovint massa solitària— ha anomenat *La desfachatez intelectual* anaven agafant paperetes per blasmar el catalanisme i, de passada, la cultura del Principat, el País Valencià, les Illes i Andorra. Fins i tot els més joves, nascuts en democràcia i crescuts en temps d'internet i del programa Erasmus, teòrics de «La España vacía» i adolorits del mateix mal que els pensadors de fa un segle, escampen alegrement tota mena de fal·làcies i fake news.

Però tot no han de ser males notícies. D'un temps ençà, el diari *El País* que havia fet més ample el solc de la separació, treballa tímida però persistentment per una nova «conllevaria», reservant alguns espais a escriptors catalans —convenientment traduïts, això sí, a la «lengua común»— als seus suplementes de cultura. De fet, per relativitzar el diagnòstic sobre la desconexió de la cultura d'aquest gran Madrid respecte el que s'escriu en català —a Barcelona, València o Palma, Reus, Alzira o Ciutadella— alguns recordaran que, abans de morir, el poeta Joan Margarit va rebre el premi Cervantes de mans del rei d'Espanya. I tindran raó: per primera vegada un poeta que ha escrit en català i castellà la seva obra rebia el guardó que, això també és ben cert, s'intitula «Premio de Literatura en Lengua

Castellana Miguel de Cervantes», i que premia «un escritor que, con el conjunto de su obra, haya contribuido a enriquecer el legado literario hispánico.». De fet, com subratllen les seves bases «puede ser galardonado con el Premio Cervantes cualquier autor cuya obra literaria esté escrita totalmente, o en parte esencial, en castellano.» És a dir, que podem sospitar què es va premiar de Margarit per representar l'arquetip d'escriptor, si més no, bilingüe.

Per respondre-hi, només podem recordar que un escriptor que alguns castellans il·lustrats d'estirp conservadora coneixent i fan gala de citar habitualment, Josep Pla, ja es va encarregar de posar els punts sobre les is en la qüestió bilingüe, arran de l'article «José Pla y la peripecia del bilingüismo», publicat per Enrique Badosa a *El Noticiero Universal*. En castellà a l'original de *Destino*, l'autor d'*El quadern gris* assegurava rotund que el bilingüisme no es cap peripecía, sinó una tragèdia per als catalans, acabant l'article amb un missatge aparentment relativista, però carregat de murrieria:

Que tothom escrigui en la llengua que Déu li ha donat —en el meu cas el català, cosa impossible en aquests dies—, que ja és prou difícil, ardu, escriure. Si allò que diu té alguna importància no serà desaprofitat, ben segur. Si no ho és tant, se n'anirà tot al cove dels papers, que és el que passa, en general, amb el que s'escriu en les llengües de gran radi internacional, en les quals passa que per la mateixa facilitat de l'idioma vendible, només s'escriu per al cove dels papers, com , per exemple, el que s'escriu, les tones de paper que s'escriuen cada dia als Estats Units. El domini d'una llengua és un fenomen de minories i, per tant, és una tragèdia, però tenint en compte els anys que fa que dura, s'ha convertit en una manera de passar l'estona com una altra qualsevol, però no per a mi, ben entès! ☹